

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

В.С. КАЛЮЖНИЙ

Україна, м. Запоріжжя, Запорізька державна інженерна академія

Одним із важливих напрямків освітянської діяльності є формування культури толерантності у молодого покоління багатонаціональної, поліконфесійної країни. Толерантність - соціокультурне явище, яке органічно входить в різні парадигми (філософські, етичні, політологічні, ідеологічні, культурологічні ...) і потребує системного аналізу разом зі своєю протилежністю - інтолерантністю, конфліктом на понятійному рівні. Де які елементи в цієї системи можливо представити таким чином:

Толерантність	Інтолерантність
мир	війна
Добро	зло
плюралізм	монізм
свобода	відчуження, не свобода
довіра	недовіра
норма	девіація
терпимість	нетерпимість
права	безправність
емпатія	агресія
порозуміння	конфлікт
гуманізм	антигуманізм

Інтолерантність – «хронічна хвороба» людства, яка з його з соціальним старінням тільки посилюється, про що свідчить збільшення кількості війн (XVIII ст. майже виняток) на протязі останніх п'яти віків, що трансформувались в XX ст. уже в дві світові війни. Сучасний глобалізований світ, ще більш складний, різноманітний, суперечливий, конфліктний! Конфлікти продовжують втілюються в жорстокості, насильстві, геноциді, а теоретично – в галузь науки, конфліктологію, яка прийшла до висновку, що конфлікт іманентно притаманний кожній живій системі.

Одними з найвідоміших теорій конфлікту є на рівні суспільства соціально-філософська концепція Маркса та на особистісному рівні психологічна теорія З. Фрейда. Вони все розмаїття, багатобарвність світу презентували в бінарному (чорно-білому світі), а конфлікт став принципом розвитку. Такий підхід є продовженням західної філософської думки з античних часів. Пригадаємо тезу Геракліта про те, що «війна - цар всього», Платона «людина – людині вовк», а також вислів Т.Гоббса, мислителя вже XVII ст., «війна всіх проти всіх». Зрозуміло, що таке бачення людини і людських відносин не сприяли розповсюдженню гуманістичних ідей в суспільстві.

Але вже за стародавніх часів у різних культурах з'являються паростки толерантності: у вигляді етичного імперативу (не робити іншому того, чого не бажаєш собі), в людинолюбстві конфуціанства, в ненасильницькості буддизму (зло можливо перемогти тільки добром)... В Європі толерантність як практична і теоретична проблема пов'язана із виникненням у XVI ст. протестантизму, неможливістю насильницького розв'язання релігійних проблем та необхідністю релігійної свободи, віротерпимості. З епохи Нового часу в Європі починає стверджуватись толерантність як загальнозначущий принцип взаємодії між людьми, соціальними групами, релігійними організаціями - це те, що уможливило досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру. Прийняття «Декларації принципів толерантності» неможливо було б без існування Нантського едикту (закон про віротерпимість, Франція 1598 р.), «білля про права людини» (Великобританія, 1689 р.), Декларації прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.), загальної Декларації прав людини (1948 р.).

Вступивши в ХХІ ст. людство продовжує застосовувати різні форми нетерпимості, насильства, тому толерантність як практична й теоретична проблема залишається темою філософської, гуманітарної рефлексії [1]. Теорія толерантності потребує міждисциплінарного підходу до її дослідження, спільних зусиль філософів, культурологів, соціологів, політологів, релігієзнавців, психологів, філологів, правовиків, педагогів, що призводить до формування наукової дисципліни (толерантології). Її предметом можуть бути – закономірності виникнення, еволюції, розвитку, функціонування взаємотерпіння, взаєморозуміння, ненасильництва в суспільстві як основи виживання людства; попередження регіональних і глобальних конфліктів як умов стабільного розвитку людства. Теорія толерантності потребує наукової розробки ключових понять: толерантність політична, релігійна, міжетнічна, міжкласова, гендерна, вікова, психологічна, комунікативна, терпимість, довіра, порозуміння, злагода, співпраця, ненасилля, компроміс, повага і самоповага, віротерпимість, плюралізм, свободи і права людини, толерантна свідомість, толерантна поведінка, толерантна установка, толерантна дія... Наукова теорія базується на певних концептуальних засадах. Толерантність – загальнозначущий, універсальний принцип буття людства, що виконує різноманітні функції. Світоглядна функція полягає у формуванні толерантного світогляду, толерантної свідомості особистості. Регулятивна ж полягає в тому, що взаємовідносини у суспільстві будуються на основі ненасильства, взаєморозуміння як методу розв'язання конфліктів. Практична функція означає реалізацію толерантної свідомості в толерантні відносини, поведінку, дію, коли є «активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини» [2]. Аксіологічна функція означає, що толерантність отримує статус однієї з найважливіших цінностей, прийнятих у вищих формах культури для миру та соціально-економічного розвитку всіх народів. Виховна функція реалізується в освітянському просторі через педагогіку толерантності, сутність якої полягає в:

- розумінні, повазі, прийнятті, готовності до співпраці з іншим, який може відрізнитись переконаннями, за расовими, етнічними, культурними, релігійними, мовними ознаками...;

- формування навчальному закладі, групі, в сім'ї суспільстві таких соціально-економічних, політичних, соціально-психологічних умов, щоб особистість мала свободу вибору переконань і на вільне вираження їх;

- заперечення насильства як форми залучення особистості до будь-яких цінностей, переконань, конфесій...

Педагогікою толерантності повинні оволодіти вчителі, викладачі, батьки, керівники, релігійні діячі, лідери суспільства і своїм власним прикладом толеризувати українське кризове суспільство. Провідники культури терпимості є в різних епохах і різних народів: Махатма Ганді («Для мене ненасильство – не просто філософська категорія, це закон та суть мого життя»), Григорій Сковорода, Лев Толстой, Альберт Швейцер, Мартін Лютер Кінг («Утримуватися від насильства кулака, язика і серця») ...

Толерантність – багатовимірне, багатоаспектне складне явище, яке перестало бути проблемою однієї зі сфер суспільного життя, а отримало, як вважає Дробіжева Л.М., статус глобальної соціокультурної проблеми, що проявляється в усіх сферах суспільства, соціуму в цілому. Структуруючи толерантність як соціокультурне явище, можливо виділити основні підтипи: а) за культурою; б) за сферами діяльності; в) за носієм.

Толерантність – явище розвитку певних умов і культури. Традиційна, монокультура, якій притаманні гомогенність (відсутність іншого), загальні цінності, норми, які людина приймає під тиском загального (держави, релігія, суспільна думка...) і розділяє їх. В цих умовах людина, по-перше, в інтересах виживання стає конформістом або, по-друге, виступаючи проти цих норм, стає дисидентом, викидається суспільством на маргінес чи стає приреченою (згадаємо долю Сократа в античності, В. Стуса в СРСР). Традиційну культуру змінює або співіснує поруч з нею гетерогенна, плюралістична культура, в якій ворожість до іншого повільно змінюється на терпимість в інтересах розвитку соціуму, що

відображено у працях засновника лібералізму та віротерпимості Д. Локка («Послання про віротерпимість») та ін.

За сферами діяльності отримали визнання політична, релігійна, психологічна, економічна, наукова, правова, екологічна, побутова, комунікативна. Політична толерантність можлива лише в умовах демократії й політичного плюралізму, є базовою в розумінні толерантності, і розглядається як позиція тих чи інших політичних сил, що виражають її готовність допускати існування інакомислення у своїх владних рядах; а також допускати діяльність опозиції в межах конституції. На особистісному рівні – терпимість, повага позиції політичних противників, визнання права кожного на свої політичні переконання; прагнення їх переконати не примусом, а засобами логіки, аргументації [3].

Релігійна толерантність при загальному підході визначається як терпимість до людей іншої віри, повага до інших переконань. В фундаменті релігійної толерантності обов'язкове визнання рівності і автономності суб'єктів релігійної комунікації, право на власне розуміння істини за окремими віруваннями та іншими віросповіданнями, свідомо відмові від зверхності та ущемлення прав інших, зваженість і неупередженість у ставленні до інших релігійних парадигм, культу і традицій [4]. Можлива чи ні толерантність в релігійній сфері? Так, як ідеал людства і це залежить від конкретних історичних умов: політичних (демократія чи тоталітаризм); традиції і культури, правових засад (Закон України «Про свободу совісті та релігійних організацій»).... В реальності толерантність ще важко втілюється у суспільній свідомості, особливо в країнах молодій демократії, і на те існують різні причини.

Кожна релігія виконує різні функції в суспільстві, в т. ч. і апологетичну, проголошує тільки свою релігію істинною, тому нетерпимість до інаковірних в будь-якій релігійній системі, особливо на стадії її становлення, складає чи не головну засаду її віровчення. П.Павленко на основі аналізу священних текстів іудаїзму, християнства, ісламу аргументовано доводить, що Тора, Новий Завіт, Коран не просто категоричні у ставленні до інакомислячих, а й заохочують своїх віруючих якщо не до відвертої боротьби з невірними (іудаїзм, іслам), то до неприязні (Новий Завіт). «Нетолерантне ставлення до іншого релігійного світогляду, до інших релігійних систем провокується відтак вже з рівня самих Писань» [5]. В сучасному полірелігійному, поліконфесійному світі представники різних релігій намагаються пом'якшити крайнощі священних текстів різними чинниками (буквальне прочитання, перекручення, важливість сучасного розуміння), засуджують прояви релігійного фундаменталізму та екстремізму. Приходить усвідомлення того, що на зміну нетерпимості релігій, конфесій повинні прийти взаєморозуміння і толерантність.

У сфері економіки толерантність виступає визнаною соціальною нормою між роботодавцями з одного боку та найманими працівниками, профспілками – з іншого; є умовою забезпечення соціального партнерства в суспільстві; а також забезпечує баланс інтересів конкурентів. Толерантність психологічна, на думку відомого американського психолога А. Ребера [6], установка ліберального прийняття патернів поведінки, переконань і цінностей інших людей, яка носить амбівалентний характер. З одного, у позитивному значенні, боку концепт включає визнання плюралізму, захист цінностей та їх волевиявлення, з іншого, в негативному значенні, – у певній мірі неприродна стриманість, стрес, напруга під час прийняття поведінки, переконань і цінностей інших.

Носіями толерантної (як і інтолерантної) свідомості, що реалізується в дії і поведінці, виступає кожна людина, чоловік чи жінка (гендерна толерантність), певного віку (вікова толерантність), певної освіти (освітня толерантність), певної групи, класу (міжкласова толерантність), держави (між державна толерантність). Гендерна толерантність включає в себе ідеї рівності чоловіка і жінки, заперечує в суспільній свідомості ідеї зверхності однієї статі над іншою; відсутність дискримінації жінок у всіх сферах суспільної діяльності. Це проблема є не тільки теоретичною, а і практичною, про що свідчить

кількість жінок представлених в уряді, Раді та інших органах управління. Вікова толерантність – порозуміння між старшим та молодшими поколіннями, вчителями і школярами, викладачами та студентами, батьками та дітьми. Формуванню культури толерантності сприяє перехід від авторитарної до розвиваючої педагогіки, парадигми співробітництва учня та вчителя.

Провідниками толерантного мислення, поведінки є лідери: політичні, духовні, релігійні; державні службовці різних рівнів, педагоги, журналісти... Генерується побутова, комунікативна толерантність в первинній групі: в сім'ї, учнівській і студентській групі, релігійній общині, у виробничому колективі у формі соціально-психологічної установки, спрямованості особистості на розуміння і повагу інших інтересів, позицій, поглядів у своєму середовищі, серед рідних, близьких, знайомих, співробітників і стає звичкою, нормою відношення не тільки до своїх, але й до інших людей іншого кольору шкіри, інших релігійних, політичних, наукових поглядів і переконань. Побутова, комунікативна терпимість є першою ланкою в формуванні політичної, психологічної, релігійної толерантності, що розповсюджується, стверджується в ментальності великих соціальних груп, суспільства в цілому.

Однією з важливих дискусійних проблем є проблема критеріїв, рівня меж толерантності. Розглядаючи толерантну поведінку не як пасивність чи потурання думкам, поглядам, діям інших, а як перед усім активну позицію та психологічну готовність до терпимості, розуміння позитивної взаємодії між людьми іншої культури, іншої релігії, іншого етносу, іншої соціальної групи, Асмолов А.Г., Погодіна А.А., до критеріїв толерантності відносять емпатію, готовність до діалогу та співробітництва. Емпатія (чуттєвий рівень) – не просто адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншого, але і здібність до співчуття, співрадість іншого. Готовність до діалогу містить у собі як суттєвий рівень (високий рівень емпатії, відмова від стереотипів, категоричності, упередження в сприйнятті іншого), так і раціонально-когнітивний (знання) – саногенність, гнучкість, критичність мислення, рефлексія, адекватне пізнання, оцінювання себе, прийняття себе як індивідуальності. Ще Сократ, а потім Г. Сковорода, вигукуючи «пізнай самого себе», мали на увазі пізнання себе через знання іншого.

Діалог передує, сприяє конструктивному співробітництву, з іншим (як запереченню панування конфліктів), спільній діяльності, а саме: готовності іти на контакт, ініціативності, соціальній активності, мобільності, відповідальності в поведінці, доброзичливості, довіри до іншого. Заслугує на увагу думка М.Мацковського про виділення рівней на шкалі толерантність-нетолерантність: протекціоністська, ціннісна толерантність, прихована інтолерантність, вербальна інтолерантність, агресивна діяльна інтолерантність [7]. Розглядаючи рівень толерантності, дослідники відзначають, що це, допустимі межі, перехід через які може бути потенційно небезпечним для певної культури, суспільства, спільноти, людини; коли змінюється якість, сутність явища; коли терпимість перетворюється в поблажливість, потурання, пороки [8]. Конкретизуємо ці положення на прикладі здійснення проекту ООН «Створення безпечного середовища для молоді України», мета якого навчити українську молодь толерантності: етнічний, соціальний, культурологічний, політичний. Погоджуючись з необхідністю формування толерантності, єпископ В. Токарев в листі до міністра освіти «Небезпечна толерантність» заявляє рішучий протест проти того, щоб дітей «вчили поважати гріх розпустити, яким є гомосексуалізм. Цей гріховний образ життя... не притаманний українському суспільству... Ми не дозволимо сексуальним розбещенцям... впливати на моральну освіту українських хлопчиків та дівчаток» [9]. А якщо додати до цього те, що в деяких європейських країнах узаконені одностатеві шлюби, то таке «зашкалювання», вихід за межі толерантності руйнує традиційну, християнську духовну культуру і тому до таких явищ треба відноситись обережно. Чи можливо відноситись толерантно до жорстокості, насильства, ксенофобії, расизму, тоталітаризму, фанатизму, фашизму, геноциду...?

Таким чином формування культури толерантності досягається різними формами, методами, засобами, соціальними інститутами (громадянське суспільство, держава, освітянсько-виховні заклади, ЗМІ...), діяльністю релігійних організацій, культурно-національних товариств, власною поведінкою, діяльністю кожної особистості. Формування міждисциплінарної теорії толерантності, теоретичний комплексний її аналіз, розробка і реалізація програм з формування установок толерантної свідомості будуть сприяти, в певній мірі, зменшенню соціальної напруги, подоланню системної кризи, толеризації українського суспільства.

Література:

1. Век толерантности: научно-публицистический вестник / ред. А.Г. Асмолов- Выпуск 1-7.- Москва : Гратис, 2001-2004; Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. За ред. А. Колодного та Л. Филипович. – К., 2004; Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців. За ред. М. Бабія. – К., 2004; Толерантність міжконфесійних відносин. За ред. А. Колодного та В. Калюжного. – Запоріжжя, 2008.
2. Декларація принципів толерантності Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних і українських правових актів для релігійних документів (витяги). – Уп., автор передмови М.Ю. Бабій. – К., 2006. – С. 33.
3. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник. – К.-Х., 1997. – С. 359.
4. Релігієзнавчий словник. За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К., 1996. – С. 338.
5. П. Павленко «Ідея нетерпимості до в авраамістичних релігіях» // Релігійна панорама. - №7. – 2008. – С. 63.
6. А. Ребер Большой толковый психологический словарь. – Т.2. – М., 2000.
7. М. Мацковский Толерантность как объект социологического исследования. Век толерантности: научно-публицистический вестник / ред. А.Г. Асмолов - Выпуск 3-4.- Москва : Гратис, 2001
8. Валитова Р.О. Толерантность: порок или добродетель? // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1996. - №1.
9. Токарев В. Опасная толерантность // Пастырь. – 2008. – Январь-февраль. – С. 5.